

Ірина В. Соболева*

ІНСТРУМЕНТАЛЬНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ АНТИМОНОПОЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ

Визначено роль та значення державної антимонопольної політики в системі державного регулювання економіки. Узагальнено характеристики та встановлено можливості використання інструментів реалізації державної антимонопольної політики. Розглянуто принципи розробки та реалізації державної антимонопольної політики. Запропоновано підходи щодо обґрунтування вибору інструментарію забезпечення реалізації державної антимонопольної політики.

Ключові слова: антимонопольна політика, антимонопольне регулювання, конкурентні відносини, інструментарій.

Табл. 1. Літ. 15.

DOI 10.32752/1993-6788-2019-1-222-53-60

Ірина В. Соболева

ІНСТРУМЕНТАЛЬНОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ РЕАЛИЗАЦИИ ГОСУДАРСТВЕННОЙ АНТИМОНОПОЛЬНОЙ ПОЛИТИКЕ

Определена роль и значение государственной антимонопольной политики в системе государственного регулирования экономики. Обзор характеристики и установлено возможности использования инструментов реализации государственной антимонопольной политики. Рассмотрены принципы разработки и реализации государственной антимонопольной политики. Предложены подходы по обоснованию выбора инструментария обеспечения реализации государственной антимонопольной политики.

Ключевые слова: антимонопольная политика, антимонопольное регулирование, конкурентные отношения, инструментарий.

Iryna V. Soboleva

INSTRUMENTAL SUPPORT FOR THE IMPLEMENTATION OF THE STATE ANTIMONOPOLY POLICY

The role and importance of state antimonopoly policy in the system of state regulation of the economy are determined. The characteristics and possibilities of using the instruments of implementation of the state antimonopoly policy are generalized. The principles of development and implementation of the state antimonopoly policy are considered. Approaches are proposed to justify the choice of instruments to ensure the implementation of the state antimonopoly policy.

Keywords: antimonopoly policy, antitrust regulation, competitive relations, tools.

Peer-reviewed, approved and placed: 12.12.2019.

Постановка проблеми. Здійснення в Україні великомасштабних заходів із реформування економіки, активізації участі національних товаровиробників у міжнародному господарському співробітництві в рамках невинного розгортання процесів економічної глобалізації, структурні зміни та поступове подолання штучних перешкод розвитку конкуренції на внутрішньому ринку в контексті насичення споживчого попиту, що супроводжується підвищенням складності виявлення потреб та невизначеності тенденцій змін вимог

* Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics, Kharkiv, Ukraine.

покупців, закономірно визначають посилення об'єктивних передумов щодо неминучого зростання інтенсивності ринкової конкуренції, а отже, й збільшенням гостроти ринкового суперництва. За такі умови реалізація функцій держави в сфері забезпечення ефективного ринкового регулювання та здійснення належної підтримки конкуренції визначається неоднозначністю пріоритетів та цілей відповідної антимонопольної політики, що має, з одного боку, бути спрямованою на захист свободи підприємництва та добросовісності конкурентної поведінки учасників ринкових відносин, а з іншого – бути також орієнтованою на задоволення суспільно-значущих інтересів (сприяння підвищенню рівня продуктивної зайнятості економічно активного населення, досягнення та збереження високих темпів економічного зростання, збільшення якості життя та рівня доходів громадян та ін.) шляхом стимулювання розвитку національного виробництва та посилення економічної безпеки держави. Тому особливого значення в рамках виконання зазначених суперечливих завдань державної антимонопольної політики набуває необхідність виваженого та цілеспрямованого вибору належного інструментарію регулювання ринкових відносин, обґрунтування доцільності використання складових якого потребує як поглибленого наукового обґрунтування, так і адаптації сучасних світових практик підтримки та розвитку конкуренції в контекст реформування національної економіки України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти обґрунтування вибору та продуктивного використання інструментів реалізації державної антимонопольної політики у роботах багатьох авторитетних вітчизняних та зарубіжних науковців, таких як Андрощук Г. [1], Братановський С. [2], Вернон Дж. [3], Віскузі В. [3], Гарингтон Дж. [3], Горняк О. [4], Келарєв В. [5], Кирилюк А. [6], Куліш Л. [8], Лагутін В. та ін. [7], Леоненко П. [11], Марков Б. [9], Пантелєєв В. [2], Птащенко Л. [10], Рудич О. [10], Філіпович В. [4], Чухно А. [11], Швидка Т. [12], Шкляр С. [1], Шнипко [13], Шербатюк О. [14], Юхименко П. [11], Ясько Ю. [15] та ін. Проте слід відзначити, що існуючі підходи щодо обґрунтування вибору інструментарію реалізації заходів державного антимонопольного регулювання на цей час в недостатній мірі враховують неоднозначність питань формування відповідної державної політики розвитку ринкових конкурентних відносин, а також особливості сучасного контексту поглиблення участі національної економіки України у процесах економічної глобалізації, а також активізації процесів європейської інтеграції.

Метою дослідження у роботі є теоретичне обґрунтування та розробка рекомендацій щодо обґрунтування вибору інструментарію забезпечення реалізації державної антимонопольної політики.

Основні результати дослідження. Розробка та реалізація антимонопольної політики являє собою один з найбільш потужних важелів державного регулювання економіки та забезпечення цілеспрямованого впливу держави на функціонування ринкового механізму господарських відносин для забезпечення належного задоволення суспільних інтересів. Проте виникнення неминуче розбіжностей при з'ясуванні та ідентифікації змісту такого роду інтересів (характер виявлення яких звичайно залежить від впливу багатьох факторів, зокрема, пов'язаних із соціально-демографічними характеристиками населення, особливостями державно-

політичного устрою, структурою та динамікою розвитку національного господарства, економічним потенціалом держави та розміщенням продуктивних сил, параметрами представництва певних суспільних груп в системі прийняття політико-економічних рішень та ін.), в свою чергу, знаходить закономірне відображення у суперечливості підходів як щодо формування цільової спрямованості антимонопольної політики держави, так і в рамках вибору конкретного інструментарію реалізації даної політики. При цьому слід відзначити, що складність та неоднозначність вибору шляхів вирішення питань обґрунтування вибору інструментарію антимонопольного регулювання навіть на концептуальному рівні визначається певною суперечливістю власне принципів розробки та реалізації державної антимонопольної політики, положення якої мають поєднувати, з одного боку, пріоритетність орієнтації на підтримку господарської автономії та незалежності економічного вибору суб'єктів ринкових відносин (зокрема, при реалізації принципів свободи руху товарів та послуг, свободи та захисту конкуренції, рівності прав та обов'язків учасників ринку, законності та гласності дій держави) із об'єктивною необхідністю втручання держави у процеси ринкової конкуренції (базується на дотриманні вимог недопущення монополізації ринку та зловживань ринковою владою, регулювання діяльності монополій, пріоритету суспільних інтересів та захисту прав споживачів). Крім того, в рамках антимонопольного регулювання в контексті реалізації відповідної державної політики має також бути вирішено низку більш конкретних, але не менш різноспрямованих за цільовою орієнтацією, соціально-економічних завдань, таких як, по-перше, обмеження діапазону коливань ринкових цін (в напрямку запобігання як невиправданому демпінгуванню – для захисту вітчизняного товарного виробництва, так і при необґрунтованому завищенню цін – для захисту споживачів), по-друге, підтримка національного конкурентоспроможності країни у конкурентному суперництві в глобальному вимірі ринкового простору, по-третє, підтримка пропорційності розвитку та структурної раціональності побудови економіки держави та ін.

Таким чином, з точки зору автора, державна антимонопольна політика являє собою узгоджену сукупність нормативно-закріплених положень, що в сукупності визначають інституціональну побудову механізму здійснення регулятивного впливу держави на процеси розподілу та реалізації ринкової влади (як здатності щодо надання суб'єктами ринку одноосібного або колективного впливу на умови угод щодо виробництва, обігу та споживання товарів та послуг) в рамках окремих сегментів та національних ринків у цілому. Отже, об'єктом здійснення регулятивного впливу держави в рамках реалізації антимонопольної політики мають виступати не тільки конкретні дії учасників ринкових відносин, що можуть (оцінка добросовісності конкурентних стратегій суб'єктів господарювання також є складовою відповідного механізму регулювання) визначатися як антиконкурентні, але й розгалужений комплекс характеристик та властивостей, що здатні сформувати здатність та спроможність (індивідуальні або навіть групові) зазначених учасників щодо результативного здійснення такого роду поведінки.

Інституціональна природа процесів розробки та реалізації антимонопольної політики держави визначає поширеність серед науковців позицій, що

виходять із пріоритетності використання в даному контексті насамперед нормативного упорядкування впливу на ринкові процеси. При цьому перевага надається насамперед унормуванню механізмів протидії формуванню на ринку монополізованих утворень, що представлено, наприклад, у роботах Ясько Ю. [15, с. 24-36] (наполягає на необхідності конкретизації та закріплення практик антимонопольного регулювання у положеннях відповідних нормативних актів), Келарев В. [5, с. 33-39] (підкреслює обов'язковість повного та однозначного розкриття змісту та особливостей використання певних інструментів у відповідних нормативних засадах державного регулювання економіки), Братановський С. та Пантелеев В. [5, с. 45-48] (наголошують на переважно нормативній природі антимонопольного регулювання, що, у тому числі, прямо окреслює можливості та обмеження щодо використання певних методів та способів впливу держави на процеси ринкової взаємодії) та ін.

Слід, проте, відзначити, що інституціональний характер походження феномену антимонопольної політики (має передбачати не тільки унормування, але й структурне упорядкування та в подальшому поширення практик безпосереднього надання регулятивних впливів, потрібних, зокрема, навіть для забезпечення виконання встановлених правил та нормативів), а також необхідність вирішення в рамках діяльності держави щодо антимонопольного регулювання ринкових процесів низки різних за змістом вказаних вище інших завдань державного управління, визначають доцільність суттєвого розширення складу елементів інструментального забезпечення такого регулювання.

Так, Щербатюк О. [5, с. 433] в контексті формування та реалізації антимонопольної політики вказує на необхідність відокремленого розгляду певного функціоналу державного управління (основу якого становить саме нормативне упорядкування ринкових відносин) та власне механізму антимонопольного регулювання (передбачає утворення незалежних регулятивних органів, діяльність яких орієнтована на розв'язання та запобігання виникненню конфліктів між учасниками ринкових відносин. Птащенко Л. та Рудич О. [10, с. 7-8] в розвиток подібного підходу відзначають навіть доцільність розмежування в рамках антимонопольної політики держави нормативної (законодавче встановлення правил та нормативів здійснення ринкових відносин) та адміністративної (структурована сукупність форм та методів регулювання, а також конкретних заходів щодо запобігання монополізації ринків та стимулювання розвитку ринкової конкуренції) складових. Т. Швидка [12, с. 85-86] також підкреслює доцільність виділення нормативної (нормативи конкуренції та концентрації, санкції за правопорушення у ринковій сфері) та активної (конкретні заходи уповноважених структур держави щодо, з одного боку, недопущення монополізації ринків та антиконкурентних узгоджених дій, а з іншого – відносно стимулювання розвитку конкуренції та підтримки економічної свободи) складових інструментального механізму державного регулювання конкурентних ринкових відносин.

Крім того, наприклад, Чухно А., Юхименко П.І., Леоненко П.М. [11] ґрунтовно та змістовно відзначають необхідність розширення складових інструментального забезпечення антимонопольного регулювання через виокремлення базових форм державного впливу на економічні процеси

(економічні та адміністративні регулятори, правові інструменти) та заходів (регламентуючі, заборонні, контролюючі та профілактичні). З такою точкою зору цілком погоджується Кирилюк А. [6, с. 31], який також додає та підкреслює, що навіть регулювання діяльності ринкових монополій (тобто, структур, які володіють невинувато великими можливостями щодо надання впливу на ринкові відносини) не може ґрунтуватися тільки на використанні суто обмежувальних інструментів (спрямовуються на заборону, перешкоду функціонування або ліквідацію), оскільки навіть монопольні утворення є важливою складовою господарського життя (виступають відображенням об'єктивно притаманного підприємцям прагнення щодо максимізації прибутку) та не можуть бути просто викреслені з ринкових процесів.

Слід, проте, відзначити, що незважаючи на достатньо глибоку розробленість підходів щодо структуризації інструментального забезпечення розробки та реалізації антимонопольної політики, вивчення питань обґрунтування вибору конкретних інструментів та визначення практичних заходів щодо регулювання конкурентних ринкових відносин залишаються фрагментарними та вимагають доопрацювання. Так, з огляду на виявлену вище пріоритетність загальноекономічних та суспільних цільових орієнтирів діяльності держави у цій сфері пропонується підхід щодо вирішення даного завдання на основі зіставлення характеристик різних інструментів антимонопольного регулювання із результатами оцінки стану та тенденцій розвитку певних ринків за такими ознаками: конкурентність ринкових відносин; темпи росту обсягів ринкових продаж; рівень рентабельності ринкових операцій (див. табл. 1).

З точки зору автора, реалізація запропонованого підходу дозволить забезпечити посилення цільової спрямованості, а також узгодженість та збалансування заходів щодо використання інструментарію антимонопольного регулювання в рамках розробки цілісної державної антимонопольної політики.

Таблиця 1. Узагальнення характеристик інструментарію реалізації державної антимонопольної політики, авторська розробка

Інструмент	Характеристика регулятивного впливу	Умови результативного використання, за параметрами ринкових відносин		
		конку- рентність	темпи росту обсягів продаж	рівень рентабельності операцій
Приписи, заборони та обмеження	Прямий регулятивний вплив та втручання в господарську діяльність економічних агентів	Низька. Відсутня.	Низькі. Помірні.	Високий
Встановлення нормативів	Передбачення лімітів та обмежень діяльності (економічної конкуренції та концентрації)	Помірна	Середні. Високі	Середній
Ліцензування	Встановлення умов, порядку й процедур отримання дозволів на здійснення певної діяльності	Середня	Середні. Високі	Високий

Закінчення табл. 1.

Інструмент	Характеристика регулятивного впливу	Умови результативного використання, за параметрами ринкових відносин		
		конку-рентність	темпи росту обсягів продаж	рівень рентабельності операцій
Квотування	Впровадження обмежень щодо виробництва або обігу певних товарів і послуг	Середня	Високі	Високий
Регулювання цін	Встановлення фіксованих правил ціноутворення, обмеження рентабельності	Низька. Відсутня.	Середні	Високий
Регулювання тарифів	Встановлення ставок оплати за виробничі, інфраструктурні та інші послуги	Низька. Відсутня.	Низькі. Помірні.	Високий
Пільги	Надання прав користування особливими режимами здійснення господарської діяльності	Середня	Помірні.	Середній
Пільгове кредитування	Кредитування (державне гарантування кредитів) на особливих умовах	Середня	Середні	Середній
Державне фінансування	Цільове виділення фінансів на особливих умовах	Середня	Середні	Низький
Державне інвестування	Цільове виділення фінансів на умовах участі держави	Помірна	Середні	Низький
Надання субсидій	Безповоротна фінансова або інша ресурсна підтримка	Середня. Висока	Низькі.	Низький
Надання трансфертів, дотацій, субвенцій	Безповоротна фінансова або інша підтримка в рамках цільового перерозподілу бюджетних коштів	Середня	Середні	Низький
Анти-монополні виключення	Надання дозволів або передбачення інших можливостей щодо створення та функціонування монополічних утворень	Висока	Середні	Помірний
Податкові пільги	Обмеження розміру або відстрочення податкових платежів при здійсненні певних видів діяльності	Середня. Висока	Середні	Низький
Інфра-структурні пільги	Створення та надання доступу до об'єктів інфраструктури на особливих умовах	Середня	Середні	
Податкові обмеження	Встановлення додаткових податкових нормативів або вилучень	Середня	Високі	Середній. Високий
Державне замовлення товарів, робіт, послуг	Цільове державне фінансування (на особливих умовах) закупівель товарів, робіт, послуг для державних та суспільних потреб	Помірна	Середні	Низький

Висновки. Державна антимонопольна політика являє собою узгоджену сукупність нормативно-закріплених положень, що в сукупності визначають інституціональну побудову механізму здійснення регулятивного впливу держави на процеси розподілу та реалізації ринкової влади (як здатності щодо надання суб'єктами ринку одноосібного або колективного впливу на умови угод щодо виробництва, обігу та споживання товарів та послуг) в рамках окремих сегментів та національних ринків у цілому. Об'єктом здійснення регулятивного впливу держави в рамках реалізації антимонопольної політики мають виступати не тільки конкретні дії учасників ринкових відносин, що можуть (оцінка добросовісності конкурентних стратегій суб'єктів господарювання також є складовою відповідного механізму регулювання) визначатися як антиконкурентні, але й розгалужений комплекс характеристик та властивостей, що здатні сформувати здатність та спроможність (індивідуальні або навіть групові) зазначених учасників щодо результативного здійснення такого роду поведінки. Для обґрунтування вибору інструментарію реалізації заходів антимонопольного регулювання запропоновано підхід, що передбачає зіставлення (в рамках загальних положень антимонопольної політики, які встановлюють пріоритети та цільові орієнтири держави в сфері впливу на економічні та господарські процеси) характеристик стану факторів, які визначають динаміку та тенденції розвитку певного ринку, а саме: конкурентності ринкових відносин, темпів росту обсягів продаж, середнього рівня рентабельності операцій.

На подальше дослідження в рамках запропонованого підходу потребують методичні положення щодо узгодження та збалансування заходів щодо використання інструментарію антимонопольного регулювання в рамках розробки цілісної державної антимонопольної політики.

1. Андрощук Г.О., Шкляр С.В. Конкурентне право: захист від недобросовісної конкуренції. К.: Юстініан, 2012. 472 с.
2. Братановский С.Н., Пантелеев В.Ю. Административно-правовое регулирование в сфере потребительского рынка на современном этапе : международный и сравнительно-правовой аспекты: монография. Москва, Берлин: Директ-Медиа. 2017. 170 с.
3. Віскузі В., Вернон Дж., Гарингтон Дж. Економічна теорія регулювання та антимонопольна політика. К.: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2014. 1047 с.
4. Горняк О.В., Філіпович В.В. Теоретичні підходи до вимірювання рівня концентрації та монополізації на сучасних ринках. Вісник Одеського нац. ун-ту ім. І. І. Мечникова : Сер. «Економічні науки». 2012. Вип. 1 (6). Т. 17. С. 14-23.
5. Келарев В.В. Государственное регулирование антимонопольной политики. Ростов-на-Дону : Изд-во Северо-Кавказской академии государственной службы. 2008. 144 с.
6. Кириллюк А.О. Державне регулювання монополізованих ринків України. Бізнес Інформ. 2014. № 11. С. 30-35.
7. Конкурентна політика держави в умовах трансформації національної економіки: монографія. За ред. д-ра екон. наук, проф. В.Д. Лагутіна. К.: Київ. нац. торг-екон. ун-т., 2008. 329 с.
8. Куліш Л. П. Конкурентна політика у системі інструментів державного регулювання економіки. Економіка та держава. 2019. № 1. С. 126-131.
9. Марков Б.М. Антимонопольне регулювання в Україні: сучасний стан та напрями удосконалення. Розвиток фінансових методів державного управління національною економікою: зб. наук. праць. Донецьк: ДонДУУ. 2013. Т. ХІУ. (серія: Економіка; вип. 240. 264 с. С. 206-214.
10. Птащенко Л.О., Рудич О.А. Іноземний досвід реалізації антимонопольної політики у сфері цінового регулювання. Вісник Хмельницького національного університету. 2014. №3, Том 2. С.7-10

11. Чухно А.А., Юхименко П.І., Леоненко П.М. Інституціонально-інформаційна економіка. К. Знання. 2010. 687 с.
12. Швидка Т.І. Інструментальний механізм формування та реалізації конкурентної політики держави. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. 2019. № 4. С. 83-87.
13. Шнипко О.С. Конкурентоспроможність України в умовах глобалізації. К. : ІЕП НАНУ, 2009. 456 с.
14. Щербатюк О. Антимонопольна політика в Україні: практика реалізації та напрямки удосконалення. Економічний аналіз. 2011. Вип. 9. Частина 2. С. 430-433
15. Ясько Ю. Формування державної конкурентної політики в Україні. Вісник КНТЕУ. 2013. № 4. С. 24-36

-
1. Androshchuk H.O., Shkliar S.V. Konkurentne pravo: zakhyst vid nedobrosovisnoi konkurentsii. K.: Yustinian, 2012. 472 s.
 2. Bratanovskiy S.N., Panteleev V.Iu. Admynystratyvno-pravovoe rehulyrovanye v sfere potrebytelskogo rynka na sovremennom etape : mezhdunarodnyi y sravnitelno-pravovoi aspekty: monohrafiia. Moskva, Berlyn: Dyrekt-Medya. 2017. 170 s.
 3. Viskuzi V., Vernon Dzh., Harynhton Dzh. Ekonomichna teoriia rehuliuвання ta antymonopolna polityka. K. : Vydavnytstvo Solomii Pavlychko «Osnovy», 2014. 1047 s.
 4. Horniak O.V., Filipovych V.V. Teoretychni pidkhody do vymiriuvannya rinvnia kontsentratsii ta monopolizatsii na suchasnykh rynkakh. Visnyk Odeskoho nats. un-tu im. I. I. Mechnykova : Ser. «Ekonomichni nauky». 2012. Vyp. 1 (6). T. 17. S. 14–23.
 5. Kelarev V.V. Hosudarstvennoe rehulyrovanye antymonopolnoi polytyky. Rostov-na-Donu : Yzdv Severo-Kavkazskoi akademyy hosudarstvennoi sluzhby. 2008. 144 s.
 6. Kyryliuk A.O. Derzhavne rehuliuвання monopolizovanykh rynkiv Ukrainy. Biznes Inform. 2014. № 11. S.30-35
 7. Konkurentna polityka derzhavy v umovakh transformatsii natsionalnoi ekonomiky: monohrafiia. Za red. d-ra ekon. nauk, prof. V.D. Lahutina. K.: Kyiv nats. torh.-ekon. un-t., 2008. 329 s.
 8. Kulish L. P. Konkurentna polityka u systemi instrumentiv derzhavnoho rehuliuвання ekonomiky. Ekonomika ta derzhava. 2019. № 1. S. 126–131.
 9. Markov B.M. Antymonopolne rehuliuвання v Ukraini: suchasnyi stan ta napriamy udoskonalennia. Rozvytok finansovykh metodiv derzhavnoho upravlinnia natsionalnoiu ekonomikoiu: zb. nauk. prats. Donetsk: DonDUU. 2013. T. XIU. (seriia: Ekonomika; vyp. 240. 264 s. S. 206–214.
 10. Ptashchenko L.O., Rudykh O.A. Inozemnyi dosvid realizatsii antymonopolnoi polityky u sferi tsinovoho rehuliuвання. Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu. 2014. №3, Tom 2. S.7-10
 11. Chukhno A.A., Yukhymenko P.I., Leonenko P.M. Instytutsionalno-informatsiina ekonomika. K. Znannia. 2010. 687 s.
 12. Shvydka T.I. Instrumentalni mekhanizm formuvannya ta realizatsii konkurentnoyi polityky derzhavy. Aktualni problemy vitchyznianoї yurysprudentsii. 2019. № 4. S. 83-87.
 13. Shnytko O.S. Konkurentospromozhnist Ukrainy v umovakh hlobalizatsii. K. : ІЕП НАНУ, 2009. 456 с.
 14. Shcherbatiuk O. Antymonopolna polityka v Ukraini: praktyka realizatsii ta napriamky udoskonalennia. Ekonomichniy analiz. 2011. Vyp. 9. Chastyna 2. S. 430-433
 15. Iasko Yu. Formuvannya derzhavnoi konkurentnoi polityky v Ukraini. Visnyk KNTEU. 2013. № 4. S. 24–36